

Maria Conca & Josep Guia, *La saviesa de transmissió aràbiga en la Mediterrània Occidental. El Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs (1291-1294) de Jafudà Bonsenyor*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2024, 565 p., ISBN: 978-84-1118-287-4.

L'ús dels apotegmes i les dites proverbials ha estat, junt amb els *exempla*, un recurs força emprat al llarg de l'edat mitjana. És el mètode més succint i concís per arribar a un públic ben ampli, tant llec com culte, ja que utilitza una sèrie de recursos amb què estem familiaritzats: la senzillesa en la paraula, la claredat, l'impacte en el lector, i també algunes figures retòriques com l'al·literació o la lítote, etc. Uns estratagemes discursius que ens apropen al que anomenem aforisme, i que ha estat emprat des dels antics grecs fins a l'actualitat. La llengua àrab es refereix a la paremiologia com a *mabḥaṭ al-amṭāl wa-ḥikam* (estudi dels proverbis i les màximes), on el mot *amṭāl* (proverbis) conté paral·lelismes semàntics amb altres com ara *exemple*, *al·legoria*, *semblant*, i el terme *ḥikam* comparteix arrel amb *sentència*, *saviesa* i fins i tot *govern* (*ḥukūma*). Els àrabs ja tenien ben clara la importància cabdal de la paremiologia com a eina no només exemplificant sinó de saviesa substantiva. Els conreadors del gènere que tracta sobre la compilació de les dites i refranys ho sabien, i per això van estar interessats a compilar-los perquè no romangueren en l'oblit i pogueren servir de font de coneixement per a generacions futures.

L'obra que ressenyem va més enllà de ser un estudi sobre com Jafudà de Bonsenyor, metge i traductor de religió jueva, va recollir un reguitzell de sentències proverbials i les va recollir en el seu *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*. Els autors i curadors, Maria Conca & Josep Guia, s'han valgut d'una sèrie de fonts per fer-ne la transcripció més aproximada a l'original i, a més, hi fan una anàlisi detallada sobre com era el context sociopolític en la Corona d'Aragó de les acaballes del XIII, fet ben relacionat amb l'obra. Endemés, també ens fan una perspectiva cronològica ben precisa sobre quina va ser la repercussió de l'obra de Jafudà, des de la gènesi del text fins als nostres dies.

El volum s'enceta amb un «preàmbul» que conté un primer apartat dedicat a l'estudi introductor i un altre centrat en l'edició que presenten els autors. A més a més, el primer està dividit en quatre capítols: la contextualització del llibre amb el rerefons sociopolític de l'època, un estudi dedicat al mateix Jafudà i els testimonis que tenim del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*, una anàlisi detallada de la repercussió que ha tingut aquest particular recull de proverbis en autors posteriors i, darrerament, un extens estudi de les edicions i traduccions que se n'han fet al llarg dels segles.

El primer capítol posa el focus sobre la situació que es vivia a Barcelona i Sicília sota el regnat de Jaume II (1291-1327). En haver-hi una presència notable de musulmans a Sicília durant el segle XIII, s'afavoria el multiconfessionalisme i multilingüisme, amb la qual cosa es combinaven elements cristians amb jueus i musulmans. Tots aquests elements feien de Palerm una mena de cruïlla religiosa i l'activitat cultural de la qual es va veure incrementada gràcies a l'arribada de la dinastia dels Hohenstaufen. Influència que va finir després de la desfeta de la batalla de Tagliacozzo (1268) per mans de Carles I d'Anjou (1227-1285), que tindria a partir d'ací el govern de Sicília. L'embranchida cultural siciliana va donar figures tan conspícues en la medicina com Joan de Pròixida, que va haver de demanar asil a Jaume I després de la derrota dels gibel·lins. Arran d'aquest succés, ens ve a la ment l'episodi conegut com les Vespres Sicilianes (1282), un aixecament civil atiat pel mateix Joan de Pròixida, que va tindre una conseqüència rellevant per a Sicília: la conquesta de l'illa per part de Pere el Gran.

Tot això va capgirar-se, després de la Pau d'Anagni (1295), moment en què l'illa passava a formar part de Carles II d'Anjou. Els autors donen importància a aquesta data perquè l'enllacen amb la de la creació de l'obra, que ubiquen entre 1291-1294. Segons hi assenyalen, han pogut arribar a aquesta conclusió perquè «en l'obra Jafudà, de la mateixa manera que presenta Jaume II com a rei de Sicília i de Mallorca, indica que ens trobem en un temps anterior al Tractat d'Anagni; el fet d'encarregar la traducció de paraules de savis i filòsofs de llibres àrabs, enaltint aquests llibres, manifesta un decantament *arabista* que no estaria en consonància amb els nous interessos del rei» (p. 24). La firma d'aquest acord va suposar la fi de les pretensions aragoneses a Sicília de cara a facilitar la pacificació de la Mediterrània i així arribar a un pacte amb el papat (Bonifaci VIII) i el rei de Nàpols, Carles II d'Anjou (1254-1309). Un viratge polític que faria un gir de 180 graus quan Jaume II va cedir Sicília al pontificat per incloure Còrsega i Sardenya a la Corona d'Aragó.

Pel que fa al segon capítol, dedicat a l'origen familiar de Jafudà de Bonsenyor, es desenvolupa gràcies a les fonts documentals proporcionades per l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El primer registre que esmenta la nissaga familiar dels Bonsenyor té com a data el 15 de gener del 1258, en què Astruc Bonsenyor rep una concessió per poder

obrir portes i finestres a sa casa sobre el mur de la ciutat. El següent registre, datat el 14 de desembre del 1263, ens indica que el mateix Astruc Bonsenyor feia d'alfaquí i de torsimany per al rei Jaume I. Aquest fet era una cosa ben usual en l'època, ja que els jueus tenien millor filiació lingüística amb l'àrab que no pas els cristians. Més endavant, Jafudà compaginava la seua feina de traductor (de fet, va traduir de l'àrab un tractat de medicina) amb la de metge dels reis Alfons el Franc, Jaume II i Alfons el Benigne.

A continuació, en el tercer capítol es focalitza en els testimonis que tenim del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*. Conca & Guia han anotat fins a 762 proverbis agrupats en 68 capítols temàtics, tots emmarcats en un pròleg del mateix Jafudà i una rúbrica capitular. Els testimonis de què disposem i que han servit per fer l'edició són huit (testimoni A, ACA, ms. St. Cugat 83, f. 3v; testimoni B, BNE, ms. 921, f. 84r; testimoni C, BNC, ms. 42, f. 4r; testimoni D, ACB, ms. 178-2, f. 1r; testimoni E, BNC, ms. 1031, f. 171r; testimoni F, BNF, ms. esp. 55, f. 77v; testimoni G, BNC, ms. 14, f. 1r, i testimoni H, BNC, ms. 472, f. 1r). Més un altre del segle xv (BNE, ms. 2882, f. 271r-287v), que és una traducció indirecta en castellà. De fet, aquest darrer manuscrit ja va estar estudiat pels mateixos autors en un altre treball de l'any 2018, on van establir la filiació directa de la traducció castellana amb el testimoni C.

Seguint amb el següent capítol, la posteritat de l'autor i l'obra, Conca & Guia hi observen com el llibre de Jafudà va gaudir d'una repercussió continuada, ja que els manuscrits de què disposem són dels segles xiv i xv. Dissortadament, sembla difícil saber en certs casos si algun dels proverbis que apareixen en altres reculls sapiencials, i que s'inclouen al *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*, són per influència de Jafudà o per una altra font. Realment, no resulta gaire estrany perquè amb els *exempla* succeïa igual. Aquest cas el podem extrapolar al que ocorre hui en dia amb els acudits; ningú no coneix l'origen de tots els que n'hi ha. Els autors ens donen fins a cinc exemples en què ocorre aquest fenomen. Nosaltres només en citarem un: «Més val sols star que ab àvol companyia (núm. 405); Perquè a mi és semblant que més val estar sola que ab mala companyia (cap. 109)». Aquest exemple extret del llibre de Jafudà i del *Tirant lo Blanc*, respectivament mostra clarament com seria d'agosarat dir que el segon es va inspirar en el primer, ja que és una frase molt coneguda per la cultura popular.

Per concloure el primer apartat, el darrer capítol se centra en les edicions que es van fer del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*. Les primeres eren del segle xix, a Barcelona: «de Bofarull (1857), Balari (1889) i Llabrés (1889), que prengueren com a text base i únic els testimonis A, B i E, respectivament, el primer i el tercer donats a conèixer per primera vegada» (p. 60). Conca & Guia no desmereixen les investigacions dels seus predecessors, malgrat que hi palesen alguns errors de transcripció i interpretació. En valoren els esforços sobretot perquè van donar a conèixer tant la

biografia com l'obra de Jafudà Bonsenyor. Dissortadament, hi hagué només algunes transcripcions i edicions anotades dels testimonis durant els segles xx-xxi, però o bé resultaven inacabades o bé contenien errors heretats de transcripcions anteriors que els curadors reproduïren. Per això l'aportació de Conca & Guia resulta fonamental per no només apropar-se a l'empremta de Jafudà, sinó perquè podem gaudir d'una edició filològica i anotada que té en compte les diverses alteracions i diferències que es manifesten als testimonis.

El segon apartat està centrat en el tractament de la transcripció del text per part dels curadors i l'estudi que se n'ha fet. Es divideix en set capítols: l'anàlisi del testimoni base (transcripció del text), els criteris d'edició, els paratextos (pròleg i rúbriques capitulars), el text (enunciats sapiencials), l'*stemma codicum*, l'anàlisi lingüística i les fonts i concordances.

El primer capítol mostra la transcripció anotada que hi ha del manuscrit que s'ha pres com a model per a l'edició dels enunciats (BNC, ms. 42, f. 4r). Tal com ens aclareixen (p. 31, 104-111), han pres com a base aquest testimoni (C) perquè és el més complet, ja que inclou el pròleg de l'autor, 65 rúbriques capitulars i la major part dels proverbis. A més a més, es tracta del més antic dels huit que n'hi ha, cosa que en fa més palesa l'autenticitat. La resta de testimonis s'han usat sobretot per a facilitar algunes lectures fosques presents al que es pren com a base, ampliar-ne la informació i fins i tot esmenar proverbis que no figuren al testimoni C o estan incomplets. En definitiva, una versió del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs* basada en un únic manuscrit i amb un succint aparat crític, però sense entrar massa en detall, ja que l'edició crítica *stricto sensu* de l'obra de Jafudà es durà a terme en els capítols tercer i quart.

En el segon capítol veiem una explicació fil per randa dels quatre criteris que s'han dut a terme per a establir l'edició que presenten Conca & Guia: genuïnitat, antiguitat, correcció d'errors i uniformitat ortogràfica. Tant en el criteri d'antiguitat com en el d'uniformitat ortogràfica els curadors s'enfronten al dilema que qualsevol curador tindria a l'hora d'establir la tria i selecció de les diverses variants d'un mot presents als testimonis. Sobretot, com que en alguns casos el testimoni C no presentava les propostes lèxiques més arcaïques, ha sigut necessari consultar tant la resta de testimonis com el *CICA*. Per posar-ne un exemple: el proverbí 25 conté l'adverbi *trop* en els testimonis G i H, on predominen formes més modernes, mentre que en el C s'empra *massa*, solució no tan arcaica com l'anterior. Així, doncs, en l'edició comentada i definitiva s'ha optat per la variant *trop* seguint un criteri unitari i coherent amb la resta de formes. Pel que fa a la uniformitat ortogràfica, els curadors ens indiquen que al llarg del l'edició crítica s'ha evitat la pluralitat de grafies, cosa habitual en l'època, perquè se'n facilite la comprensió. De fet, al llarg del capítol hi ha una sèrie de taules

on es detalla punt per punt cadascuna de les variants de cada terme presents als huit testimonis directes a fi que coneguem quines eren les altres opcions possibles. Cal remarcar que açò últim és un detall que s'agraeix molt de cara a futurs estudis de l'obra.

Com s'ha dit adés, els capítols tercer i quart estan centrats en l'anàlisi contrastiva del pròleg, de les rúbriques capitulars i del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*, a més de fer-se un estudi minuciós ben semblant al vist en l'apartat segon. Mitjançant taules, podem veure-hi l'acarament de les diverses variants de les rúbriques capitulars i l'anàlisi dels canvis que ha patit un mateix proverbi. En resum, a diferència del vist al capítol primer, Conca & Guia han acarat en el tercer i quart capítol cadascun dels huit testimonis —sense oblidar el testimoni T— perquè puguem veure-hi més fàcilment els canvis, les supressions o els afegitons que ha tingut el text al llarg del temps.

Els enunciats sapiencials presents al capítol quart s'estructuren en 68 rúbriques capitulars (la majoria presents als testimonis B, C, D, E, F i T), que inclouen un nombre divers d'enunciats. Els que més en tenen són el segon, dedicat als reis i prínceps (38 enunciats, del 21 al 58); el sisè, centrat en els mestres, savis i escolans (62 enunciats, del 90 al 151), i el seixanta-huitè, enfocat en els càstigs (81 enunciats, del 682 al 762). També n'hi ha de més breus, amb un nombre d'enunciats que oscil·len entre un i cinc. Val a dir que aquesta és, amb diferència, la part més extensa de l'estudi: de la pàgina 140 a la 482. Tal com assenyalen a l'inici d'aquesta part (p. 140), els 762 proverbis s'hi han analitzat amb cura seguint en la gran majoria dels casos els següents tres blocs: 1) anotacions textuais, amb notícia de les variants dels diferents testimonis; 2) anotacions paremiològiques, amb formulació del patró parèmic, descripció sintàctica i comentaris semàntics i pragmàtics; 3) anotacions documentals de traduccions d'obres aràbigues o hebrees i transcripcions de textos sapiencials romànics, concordants amb l'enunciat, amb hipòtesis sobre les possibles fonts. Posant el focus sobre el segon bloc, Conca & Guia troben diversos patrons parèmics que es repeteixen al llarg dels enunciats. Des de patrons parèmics ben demarcats sintàcticament (coordinants, juxtaposats, comparatius, condicionals, adversatius...) fins a alguns que segueixen un *exemplum* dialògic (com en el cas de l'enunciat 75: «Demanaren a Aristòtil: què és gint parlar? Dix: parlar poch e breu e dret, e tost respondre») o uns altres amb una estructura sintàctica més complexa (l'enunciat 55: «Tramès Aristòtil a Alexandre: vules ésser senyor de la gent faent-los bé e auràs lur amor, e aurà major durada que si ho feyen per força; e sàpies que no pots ésser senyor del cors e del cor sinó faent bé, car lo poble, com à poder de dir, à poder de fer; per què tracta'ls que no agen a dir, e seràs segur que no faran»).

Qualsevol que s'embarque al llarg dels més de set-cents proverbis i escaig li vindrà a la ment els *Mil proverbis* de Ramon Llull. Com hem dit, es tracta d'un recurs ben emprat sobretot durant l'època medieval, amb la qual cosa resultaven de vegades

molt familiars algunes de les dites de Jafudà amb les dels seus coetanis o estudiosos posteriors, amb proverbis anònims o amb autors coneguts, com ara Alexandre el Gran, Aristòtil o Plató. Al cap i a la fi, què diferencia un sermó d'un proverbí? El *Llibre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda dista molt del *Llibre de paraules i dits de savis i flòsofs*? Certament, el segon es recolza en fonts que podríem considerar més cultes, on fins i tot posa en boca d'Aristòtil alguns apotegmes. Nogensmenys, la intenció és la mateixa en ambdós casos: convèncer i adoctrinar.

Conclòs l'anterior capítol s'enceta ara el dedicat a l'*stemma codicum*. Tal com hi indiquen Conca & Guia «els hem transcrit tots de bell nou i els hem disposat en columnes d'una única taula, en paral·lel proverbí per proverbí i paràgraf per paràgraf, per tal de facilitar-ne la visió contrastiva en un únic document.» (p. 482) Seguidament, hi tenim quatre inventaris diferents: 1) errors i omissions de cada testimoni; 2) errors i omissions compartits per alguns testimonis, però no per la resta; 3) trets singulars de cada testimoni, i 4) trets compartits per alguns testimonis, però no per la resta. Seguidament ens mostren l'*stemma codicum* que han elaborat tenint en compte l'anàlisi contrastiva resultant i que suggereix una disposició ben típica: l'original ideal (Ω) seguit de l'arquetip ideal sense errors (Ψ), que equival a l'edició proposada pels curadors en el capítol anterior. Aquest passa a un nou estadi derivat de l'anterior (X) i que es divideix en tres branques: α , η i β . Per un costat, β es trifurca en δ , que conté els testimonis B, D i E; ϵ , que conté els testimonis A i F, i ζ , que conté els testimonis G i H. Per un altre costat, la branca α conté el testimoni C, que considerem més antic i s'ha pres com a base de l'edició final. Després li segueix γ , que conté el testimoni T. Donada la complexitat de l'*stemma codicum* que proposen Conca & Guia, l'expliquen fil per randa al llarg de quatre taules on comparen i expliquen els trets més significatius i rellevants que contenen les divisions que han patit les diverses filiacions. En la primera taula s'explica com s'ha establert la filiació entre α i β (amb Ψ com a referència). La segona, tercera i quarta mostren la relació que hi ha entre els derivats de β amb les còpies δ , ϵ i ζ però canviant la disposició de les columnes (δ vs. ϵ i ζ , ϵ vs. δ i ζ , ζ vs. δ i ϵ). Finalment, pel que fa a la còpia η , tot i no figurar-ne el recorregut, els autors en consideren l'existència a causa d'una mancança que presenten les còpies que estan al mateix nivell (α i β). Aquesta es troba en el proverbí 187, «Axí és la medecina al cors com lo sabó en lo drap, que l'scura mas a la fi [rompe'l]». És molt probable que aquesta supressió (*rompe'l*) no estiguera present en la còpia η , que seria el model d'una traducció castellana anomenada *Algunos buenos dichos de filósofos por instruir los omes a buena vida* (BNC, ms. 3190, f. 49v-52v).

El capítol setè està dedicat a l'anàlisi lingüística de l'obra de Jafudà. Mitjançant un estudi detallat, classifiquen els enunciats en dos tipus principals: *exempla* dialògics

(fins a un total de 56 i elaborats per diversos enunciats) i proverbis (més nombrosos, 702, i constituïts per un sol enunciat). Tot seguit hi analitzen sintàcticament la tipologia dels patrons parèmics. Val a dir que els estudis de Conca & Guia han destacat en gran mesura en els estudis paremiològics, cosa que es demostra en aquesta part. Per posar-ne diversos exemples, han classificat els diversos patrons parèmics dels proverbis en enunciats configurats com a oracions atributives, simples, compostes, subordinades de relatiu substantives, subordinades adverbials comparatives, subordinades condicionals, subordinades temporals, subordinades causals i transitives simples. Després, han establert una fórmula per facilitar-ne l'anàlisi. Per exemple, el proverbi 406, «Qui pren tota la gent en un grau, no à amich», se'l classifica com a proverbi configurat com a oració subordinada de relatiu substantiva, amb patró parèmic de relatiu amb la segona part negativa, i que té la fórmula següent: [qui X, no Y]. És una classificació que pot enfarfegar prou l'explicació del proverbi, però que resulta molt profitosa si volem fer-ne una anàlisi més exhaustiva.

Donada la funció comunicativa i sobretot persuasiva dels proverbis, es pot entendre que se serveixen d'uns mecanismes ben concrets i estudiats per a dur a terme la tasca de convèncer el receptor. És per això que en el següent apartat del capítol, dedicat a la «pragmàtica, semàntica i l'estil dels proverbis», Conca & Guia han classificat els proverbis des del punt de vista pragmàtic en enunciats amb la implicació d'un savi (*auctoritas*) per reforçar-ne la veracitat. Aquest, de fet, sol interpel·lar el receptor ficticiament per actuar també com a una mena de fórmula maièutica: «Guarda't de demanar consell a senat, si és ton enemich; axí com te guardes de demanar-lo a neci, si bé s'és ton amich» (310). Pel que fa a la coherència semàntica, hi atenen els aspectes lingüístics en els anunciats d'atribució, de coordinació, de juxtaposició, de comparança, de relatiu i d'argumentació. Després, se centren també a analitzar l'ús de les figures retòriques emprats als proverbis: símil, metàfora, ironia i la concisió. Finalment, conclouen aquest capítol amb l'anàlisi detallada dels *exempla* presents en l'obra de Jafudà.

El darrer capítol de l'apartat, centrat en l'anàlisi i edició de l'obra, fa un estudi de les diverses fonts de què Jafudà es va servir per elaborar la seua compilació. Tal com indiquen els curadors, ja en el mateix pròleg es fa menció de manera explícita «a llibres aràbics com a font i trasllat directe que fa de l'àrab al romanç» (p. 512). Seguidament, ens fan un breu resum ben precís i encertat de les vies de transmissió de la literatura sapiencial antiga tant grega i índica com la de l'arribada dels àrabs a l'occident europeu. Les obres a què fan referència són: *Kalila wa-Dimna*, *Bilawhar wa-Budaf*, Honein ibn Ishaq (808-873), Ibn Abd Rabbih (860-940), Ibn Saraf (1000-1067), Ibn Gabirol (c. 1020-1058), Mohamed ibn Salamah al-Qudā'ī (c. 1000-1062), Al-Mobàixir ibn Fàtik (1019-1097), Abu-'l-Faḍl Aḥmad al-Maydānī (?-1124), Pero

Alfonso (c. 1062-1135), Ibn Hisām al-Lajmī (1111-1181), Josep ben Meir ibn Sabara (c. 1140-1200), Abū Yahyà Azzajjālī (1220-1294) i algunes referències aràbigues, hebraiques i en vulgar català sense especificar-ne la font. De fet, en el capítol quatre de l'apartat segon, on teníem l'edició del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs* presentada pels curadors, ja se'ns feia referència a aquestes fonts suara esmentades.

Després de l'anàlisi de l'obra, el volum tanca amb unes «conclusions», les «abreviatures i referències bibliogràfiques» i uns «apèndixs». Pel que fa a aquest darrer bloc, conté quatre apartats. El primer, dedicat als proverbis afegits en la transmissió de l'obra, és una transcripció dels diversos proverbis que els copistes han anat incorporant en els testimonis. El segon ens mostra uns glossaris enfocats en les unitats lèxiques i les unitats fràsiques a fi de facilitar futurs estudis de l'obra de Jafudà. El tercer i el quart són dos estudis relacionats amb el *Liber philosophorum moralium antiquorum* i el *Llibre de doctrina del rei en Jaume*, que són força rellevants per a l'estudi del *Llibre de paraules i dits de savis i filòsofs*. El primer tracta d'aprofundir en la traducció llatina del *Muḥtar al-ḥikam wa-maḥāsīn al-kalim* (*Selecció de sentències sàvies i bells proverbis*), d'al-Mubàixir ibn Fàtik, anomenat *Liber philosophorum moralium antiquorum*, que Conca & Guia relacionen amb un dels llibres aràbics dels quals parla Jafudà. El següent estudi de l'apèndix també relaciona el *Llibre de doctrina del rei Jaume* (*Llibre de saviesa*) amb el *Llibre de paraules i dits de savis filòsofs*, i els el mostren com una rèplica o torna cristiana al llibre de Jafudà, amb fonts més orientals i que s'encabiria més encara amb el viratge polític de Jaume II posterior a l'any 1295 que hem comentat més amunt.

Fet i fet, ens trobem davant d'un estudi prou detallat d'un llibre que dissortadament no ha gaudit d'una gran repercussió. Així i tot, hem pogut comprovar que se n'han fet diverses edicions i comentaris des del segle XIX fins als nostres dies, però aquests o bé no hi aprofundiren pregonament o bé es quedaven incomplets. Conca & Guia han excel·lit en el —de vegades esmunyedís— camp de la paremiologia, amb articles i llibres que així ho palesen. Amb tot açò, el treball que ressenyem demostra, per un costat, com un reguitzell d'apotegmes o dites proverbials poden classificar-se i analitzar-se de manera sistemàtica per veure-hi més del que pot semblar a simple vista. Per un altre, gràcies a aquesta densa obra podem subratllar com aquest estudi contribueix a una millor comprensió del context sociopolític de l'època i de la difusió del gènere al llarg dels segles.

SERGI ESPINOSA POLO
Universitat de València
sergio.espinosa-polo@uv.es
ORCID 0009-0006-9923-4406